

IZA EKRANA

Analiza zloupotreba žrtava
trgovine ljudima u
digitalnom okruženju

IZA EKRANA:

ANALIZA ZLOUPOTREBA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Prikaz zasnovan na iskustvu 178 devojaka i žena
u periodu od 2015. do 2020. godine u Srbiji

Beograd 2020

THE SIGRID RAUSING TRUST

Izdavač:

„Atina” – Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima
i svih oblika nasilja nad ženama

www.atina.org.rs

office@atina.org.rs

Urednica:

Jelena Hrnjak

Autorka:

Andrijana Radoičić

Saradnice:

Lidija Đorđević

Mirela Osmanović

Lektura i korektura:

Jevrem Živanović

Dizajn:

Bojan Milojević

Prelom:

Kaligram

Štampa: Standard 2

Tiraž: 300

ISBN: 978-86-911817-3-4

Beograd, 2020. godine

Sva prava su zadržana. Sadržaj analize, mišljenja i preporuke iznete u ovoj publikaciji predstavljaju isključivo stavove organizacije „Atina” i ne odražavaju nužno stavove Fondacije „Sigrid Rausing”. Fondacija „Sigrid Rausing” neće biti ni na koji način odgovorna za upotrebu, niti posledice koje proisteknu iz upotreba informacija iz ove publikacije.

Sadržaj

Zahvalnica	7
Uvod	9
Metodologija izrade analize	11
Normativni okvir referentan za zloupotrebe u digitalnom okruženju.....	13
Definisanje TIPOVA zloupotreba u digitalnom okruženju	17
Cyberbullying (sajberbuling/sajberzlostavljanje)	17
Doxing (doksing/targetiranje).....	18
Cyberstalking/Cyberbombing (sajberproganjanje)	18
Hacking (neovlašćen pristup tuđim podacima)	18
Impersonacija (imitiranje / lažno predstavljanje)	19
Catfishing (pecanje/namamljivanje).....	19
Revenge porn (osvetničko objavljivanje eksplicitnog/pornografskog sadržaja)	19
Ostali tipovi zloupotreba u digitalnom okruženju	19
Nalazi analize	21
Trgovina ljudima i zloupotrebe u digitalnom okruženju	21
Ostali tipovi zloupotreba u digitalnom okruženju kojima su žrtve bile izložene	30
Zaključak.....	32
Izvori	34

Zahvalnica

Tim organizacije „Atina” dubok naklon dužuje devojkama i ženama koje su podelile svoja autentična i dragocena iskustva s nama i time omogućile da ovaj dokument ugleda svetlost dana. Zaista se retko dešava da se u ovolikom broju, na jednom mestu, prikupe viđenja devojaka i žena sa iskustvom trgovine ljudima. Iz tog je razloga i prava privilegija biti deo ovog poduhvata. Svih 178 svedočanstava o doživljenim zloupotrebama u digitalnom okruženju pre, za vreme i nakon situacije trgovine ljudima, stavljene su u kontekst dubljeg razumevanja i ispitivanja samog fenomena, ali i kreiranja svrsishodnih odgovora na sve veće izazove u ovoj oblasti.

Takođe, hvala koleginicama i kolegama: Sofiji Todorović, Danilu Krivokapiću, Bojanu Perkovu, Bojani Kostić i Nataši Jović na tome što su bili naš oslonac tokom ovog procesa. Hvala vam na privrženosti, ohrabrenjima i veri u nas i naš rad.

Posebnu zahvalnost dužujemo Fondaciji „Sigrid Rausing” na ukazanom poverenju, strpljenju i podršci, naročito u trenucima koji su bili ključni za razvoj naše organizacije. Hvala što ste nam omogućili da imamo dovoljno vremena i prostora da se posvetimo ovoj analizi. Bez vas to ne bi bilo moguće.

Na kraju, hvala svima vama koji ćete uzeti u razmatranje važnost teme, zloupotrebe žrtava trgovine ljudima u digitalnom okruženju, promišljati je i graditi budućnost po meri svih nas.

Tim organizacije „Atina”

Uvod

Za organizaciju „Atina”, veoma je važno da se glas devojaka i žena sa iskustvom trgovine ljudima čuje. I ne samo da se čuje već da se razume i uvaži. Iz tog razloga je i nastala *Iza ekrana: Analiza zloupotreba žrtava trgovine ljudima u digitalnom okruženju*, koja obuhvata iskustva 178 devojaka i žena, koje su u periodu od 2015. do 2020. godine koristile „Atinine” programe podrške i zaštite.¹ Ovoliki broj ispitanica, u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima predstavlja izuzetno značajan uzorak, a takođe je važno naglasiti i da je proces prikupljanja podataka bio praćen izuzetnom motivisanošću ovih devojaka i žena da u njemu učestvuju. Važno je istaći i da je ova analiza urađena za vreme pandemije, kada se veliki deo globalne komunikacije preselio u digitalni prostor i kada su se rizici od nasilja i eksploatacije povećali.

Rezultati ove analize potvrđuju visoku stopu zastupljenosti zloupotreba u digitalnom okruženju kojima su ove devojke i žene bile izložene pre, za vreme i nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima. Tačnije, 42% ispitanica preživelo je neki od oblika digitalnog nasilja (poput sajberproganjanja, osvetničkog objavljivanja eksplicitnog/pornografskog sadržaja, impersonacije i dr.), dok je kod 31% njih digitalno nasilje bilo direktno povezano sa situacijom trgovine ljudima, kako u svrhu vrbovanja tako i u svrhu eksploatacije. Od ukupnog broja ispitanica, 65% bilo je izloženo i digitalnim pretnjama, koje su najčešće za cilj imale zastrašivanje u svrhu promene ili povlačenja iskaza ili izjave žrtve u krivično-pravnom postupku (njih ukupno 59%). Pored toga što ova analiza ukazuje na visoku frekventnost nasilja u digitalnoj sferi, ona govori i o tome da je ovaj specifičan vid nasilja postao skoro neizostavan način prisile kojim se nasilnici i trgovci ljudima služe kako bi devojke i žene

¹ Organizacija „Atina” od 2003. godine u Srbiji sprovodi program dugoročnog socijalnog uključivanja žrtava trgovine ljudima, kao i žrtava svih oblika rodno-zasnovanog nasilja i eksploatacije, zasnovan na poštovanju ljudskih prava i uz punu participaciju, saglasnost i saradnju osoba koje su u programu.

ucenjivali, pretili im, omalovažavali ih, neovlašćeno snimali ili distribuirali pornografski materijal čiji su akteri i deca. S tim u vezi, svrha ove analize jeste i da spreči da digitalne zloupotrebe postanu „nova normalnost” i fenomen na koji će javnost, zbog njegove učestalosti, postati ravnodušna, pod parolom – ono što je virtuelno manje je stvarno, a samim tim i manje važno.

Glavna pretenzija ove analize, koju tim organizacije „Atina” smatra početnom i predstavlja presek zatečenog stanja u praksi, jeste i da borba protiv nasilja i zloupotreba u digitalnom okruženju, u kontekstu trgovine ljudima, postane prioritet na agendi svih onih aktera koji čine i jesu deo zvaničnog mehanizma podrške i zaštite žrtava trgovine ljudima u Srbiji. Sam dokument je i namenjen zainteresovanoj i profesionalnoj javnosti, predstavnicama i predstavnicima državnih institucija koji u ovoj oblasti delaju na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i organizacijama civilnog društva, privatnom sektoru, medijima i uopšte građanstvu. I ne samo to, iz ugla organizacije „Atina”, potrebno je da ova tema konačno zauzme zasebno mesto u svim relevantnim nacionalnim dokumentima koji će biti kreirani u narednom periodu, a naročito u budućoj Nacionalnoj strategiji za borbu protiv trgovine ljudima, i u pratećim akcionim planovima, s obzirom na to da u trenutno važećoj strategiji ova tema takvo mesto ne zauzima. Naša je želja, takođe, da ova analiza posluži upravo kao osnov za dalja, opsežnija istraživanja na temu zloupotreba u digitalnom okruženju u kontekstu trgovine ljudima u Srbiji i bliže osvetli mnoge od pojmova koje je ovaj rad samo dotakao.

Imajući u vidu da je terminologija presudna u promišljanju ove osetljive teme, njen razvoj treba da odgovara onome što je smisao pojava koje se opisuju, a takođe i da istaknu odgovornost počinilaca, odnosno onih koji ih izazivaju. S tim u vezi, važno je da se, kako u našoj zemlji, tako i šire, ulože posebni naponi za razvoj terminologije koja prati ovu oblast kako bi se prestalo sa upotrebom arhaičnih, nepreciznih i netačnih termina koji ne odgovaraju suštini pojave, poput „dečje prostitucije i pornografije”, s obzirom na to da dete ne može dobrovoljno učestvovati u tako nečem, već da se u ovakvim slučajevima radi o seksualnom iskorišćavanju i zlostavljanju dece, lica mlađih od 18 godina; tako bi u konkretnom slučaju ispravnije bilo koristiti izraze zloupotreba dece u prostituciji i iskorišćavanje dece u pornografske svrhe.

Verujemo da će mnogi od vas u ovom dokumentu naići na termine koji objašnjavaju različite pojave u vezi sa zloupotrebama u digitalnom okruženju za koje čuju prvi put. Iz tog razloga su manje poznati oblici zloupotreba u digitalnom kontekstu, poput doxinga (doksinga – targetiranja), catfishinga (ketfišinga – pecanja, namamljivanja) i drugih, podrobno objašnjeni i približeni sa željom da jednom imenovani zažive u

profesionalnoj i široj javnosti, s namerom da doprinesu prepoznavanju, prijavljivanju i obezbeđivanju adekvatne pomoći i podrške žrtvama. Nadamo se da će ova analiza podstaći profesionalce i profesionalke da dalje promišljaju svoje uloge u procesu zaštite žrtava u kontekstu digitalnih zloupotreba, kao i da će ova tema postati neizostavni deo u pristupu fenomenu rodno-zasnovanog nasilja.

*Jelena Hrnjak,
programska menadžerka organizacije „Atina”*

Metodologija izrade analize

Za potrebe izrade ovog dokumenta, analiziran je uzorak od 178 žrtava trgovine ljudima, koje su preživele i neki oblik zloupotrebe u digitalnom okruženju. U okviru ove analize posebna pažnja posvećena je tipovima zloupotreba u digitalnom okruženju, njihovim počiniocima i načinu nanošenja povreda. Cilj analize bio je da prikaže zastupljenost i oblike nasilja u digitalnom okruženju kako bi se stekao potpuniji uvid u rizike i izazove kojima su devojke i žene izložene, kao i da se izvedu zaključci i daju preporuke radi unapređenja postojećeg sistema otkrivanja ovakvih slučajeva i zaštite žrtava.

Učešće u ovoj analizi bilo je potpuno anonimno, a uzorak je izabran na osnovu dva unapred utvrđena kriterijuma. Prvi uslov bio je da ispitanice trenutno koriste neki od „Atininih” programa podrške ili su ih koristile u prethodnih pet godina, dok je drugi kriterijum izbora bio da su ispitanice i formalno identifikovane žrtve trgovine ljudima.² Ispitanički uzorak u ovoj analizi je reprezentativan³ u odnosu na ukupan broj identifikovanih žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji. U analizi su učestvovalе osobe ženskog pola, uzrasta od 16 do 56 godina, dok su neke od njih i članice „Atinine” Zagovaračke grupe žena koje su preživele trgovinu ljudima. U procesu prikupljanja podataka kreiran je i korišćen Vodič za prikupljanje podataka o zloupotrebama u digitalnom okruženju (u daljem tekstu: Vodič). Ovaj dokument se sastoji od 13 pitanja koja targetiraju pojedinačna iskustva ispitanih devojaka i žena. Vodič

² Formalnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima u Srbiji od 2011. godine sprovodi ustanova socijalne zaštite Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

³ U periodu od 2011. do kraja 2019. godine, prateći statistiku Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima, podaci pokazuju da je ukupno, formalno identifikovano 641 žrtva; <http://www.centarzztlj.rs/>.

je predstavljao osnov za vođenje intervjua sa ispitanicama iz uzorka. U Vodiču su definisani tipovi, počinioci i sadržaj zloupotreba u digitalnom okruženju, kojima su sagovornice bile izložene.

Razgovori su vođeni od početka februara do kraja avgusta 2020. godine u formi polustrukturisanog intervjua, a vodile su ga istraživačice iz organizacije „Atina”. Posebno su poštovani principi dobrovoljnosti, informisane saglasnosti i potpunog učešća ispitanica, naravno, uz mogućnost da ne moraju da odgovore na neka pitanja ukoliko to ne žele. Od samog početka sve intervjuisane devojke i žene informisane su o cilju analize i načinu na koji će prikupljene informacije biti korišćene. Tokom intervjua, ispitanicama su postavljena pitanja o tome da li su do sada iskusile određeni vid zloupotreba na internetu ili posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija, a istraživačice su nudile i definicije tipova zloupotreba u digitalnom okruženju, kao i razlike među njima. Istraživačice su ispitanicama takođe nudile i kategorije odgovora koje se odnose na podtipove nasilja, zatim na periode kada se nasilje dogodilo kao i na počinioce nasilja, te na medije preko kojih se nasilje vršilo. Iako nalazi pokazuju da ispitanice u velikoj meri prepoznaju različite oblike nasilja, posebna pažnja posvećena je prevenciji rizika od retraumatizacije, te su intervju vodile predstavnice tima organizacije „Atina” koje sa ispitanicama imaju već ostvaren odnos poverenja.

Prikupljeni podaci obrađeni su kvantitativno i prikazani su u procentualnim vrednostima, imajući u vidu iskustva ispitanica. S obzirom na to da je ovo osnovna analiza, pitanja se nisu bavila svim oblicima nasilja u digitalnom okruženju, već samo njihovim najzastupljenijim oblicima, po svedočenjima devojaka i žena, žrtava trgovine ljudima u periodu pre kreiranja analize. Citati korišćeni u analizi predstavljaju iskaze ispitanica koji su nastali tokom intervjua i konsultacija sprovedenih u „Atininom” Reintegracionom centru,⁴ o temi prevencije digitalnog nasilja, njegovom prijavljivanju i procesuiranju. Odgovori devojaka i žena predstavljaju osnov za izvođenje glavnih nalaza i zaključaka u ovoj analizi.

⁴ Reintegracioni centar predstavlja okosnicu programa koji organizacija „Atina” već 17 godina sprovodi u Srbiji. U okviru ovog programa izrađuju se individualni planovi usluga za sve žrtve trgovine ljudima i rodno-zasnovanog nasilja. Oni u okviru ovog prostora dobijaju podršku kroz metod vođenja slučaja, kao i uslugu psihološkog savetovališta. Korisnice programa mogu takođe dobiti podršku advokata, kao i pomoć u daljem obrazovanju, ekonomskom osamostaljivanju, sticanju nezavisnosti, rešavanju građansko-pravnog pitanja, sigurnog smeštaja i druge vrste pomoći i podrške.

Normativni okvir referentan za zloupotrebe u digitalnom okruženju

Pod pojmom digitalni sadržaj prevashodno se misli na informacije koje je moguće preuzeti ili deliti putem elektronskih medija, ali mnogi smatraju da je digitalni sadržaj zapravo sve što se može objaviti. Tom logikom, svaki tvit, Facebook status, fotografija, video, blog, post, audio-zapis, igrica, ili e-knjiga ili SMS poruka, predstavljaju digitalni sadržaj. Ukoliko se pod digitalnim sadržajem podrazumeva sve što je objavljeno, to opet znači i da svako ko je prisutan na internetu izvesno kreira digitalni sadržaj.⁵

Digitalno okruženje podrazumeva informacione i komunikacione tehnologije (u daljem tekstu: IKT), uključujući internet, mobilne i povezane tehnologije i uređaje, kao i digitalne mreže, baze podataka, sadržaja i usluge.⁶

Digitalnom zloupotrebom se, u ovom kontekstu, smatra svaki oblik zloupotrebe koji se dogodio na internetu, posredstvom telefonskog uređaja, kompjutera, laptopa, tableta ili bilo kojeg drugog sredstva za elektronsku komunikaciju, koji ima za cilj da zastraši, uznemiri i nanese povrede drugoj osobi.⁷ S tim u vezi, zakonodavstvo Republike Srbije

⁵ Mullan, Eileen, "What is Digital Content?", EContent Magazine, Information Today Inc, 2011.

⁶ Dostupno na sajtu Saveta Evrope: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808b79f7.

⁷ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u čl. 111. definiše da se pod digitalnim nasiljem i zlostavljanjem, u smislu tog zakona, smatra: zloupotreba informaciono-komunikacionih tehnologija koja može da ima za posledicu povredu druge ličnosti i ugrožavanje dostojanstva i ostvaruje se slanjem poruka elektronskom poštom, SMS-

integriše i prepoznaje neke od oblika digitalnih zloupotreba, a u daljem tekstu je prikazan njihov pregled.

Ustavom Republike Srbije⁸ jemči se da je ljudski život neprikosnoven, a da je fizički i moralni integritet čoveka – nepovrediv, kao i da je ljudsko dostojanstvo neprikosnoveno i da su svi dužni da ga poštuju i štite. Koliki je značaj ovih prava, govori i činjenica da Ustav dozvoljava da se pravo na slobodu mišljenja i izražavanja (koje je takođe zajemčeno Ustavom), može ograničiti u slučajevima kada su život, integritet i dostojanstvo ugroženi.

U Krivičnom zakoniku,⁹ definišu se izrazi: računarski podatak, računarska mreža, računarski program, računarski virus, računar i računarski sistem. Pod krivičnim delima koja uključuju ove pojmove, najčešće se podrazumevaju dela protiv bezbednosti računarskih podataka, iako pored njih postoje i druga dela koja se mogu smatrati visokotehnološkim kriminalom.

U okviru Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala,¹⁰ visokotehnološki kriminal definisan je kao vršenje krivičnih dela kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku.¹¹

Propisi definisani ovim Zakonom primenjuju se i na krivična dela kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja javljaju i proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku i to: krivična dela protiv intelektualne svojine, imovine, privrede i pravnog saobraćaja, kao i na ona dela koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala, u skladu s navedenom definicijom: krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne

om, MMS-om, putem veb-sajta (web site), četovanjem, uključivanjem u forume, socijalne mreže i drugim oblicima digitalne komunikacije.

⁸ „Službeni glasnik RS”, broj 98/2006.

⁹ Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, brojevi 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019; čl. 112, u tačkama 17-20, u tačkama 33. i 34, čl. 298, 299, 300, 301, 303, 304, 304a.

¹⁰ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, „Službeni glasnik RS”, brojevi 61/2005 i 104/2009.

¹¹ „Srbija je takođe ratifikovala Budimpeštansku konvenciju donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu („Sl. glasnik RS”, 19/2009), u martu 2009. godine”. Više o tome možete čitati u autorskom tekstu; „Sajber kriminal i policijska saradnja u EU”, Danila Krivokapića i Andreja Petrovskog, u publikaciji „Vodič kroz saradnju u unutrašnjim poslovima u Evropskoj uniji”, str. 187–209.

slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije.

Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina jesu, između ostalih, i: ugrožavanje sigurnosti, proganjanje, neovlašćeno prisluškivanje i snimanje, neovlašćeno fotografisanje, neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka, neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka.¹² Zakonodavac na ovaj način predviđa zaštitu od različitih oblika nasilja koji se mogu dogoditi u realnom vremenu i prostoru, kao i u digitalnoj sferi. Posebno je važno istaći da kasnije korišćenje pribavljenih sadržaja iz digitalnog okruženja, otvara prostor nasilniku da dugoročno zastrašuje i narušava mir žrtve. Ova pojava svojstvena je iskustvu mnogih žrtava trgovine ljudima, što potvrđuju i nalazi prikazani u ovoj analizi.

Dalje, pod krivičnim delima protiv polne slobode, zakonodavac obuhvata i krivična dela: prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama, iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu.¹³

U krivična dela protiv javnog reda i mira¹⁴ spada, između ostalih, i krivično delo izazivanja panike i nereda, dok izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti predstavlja krivično delo protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije.¹⁵ Svi navedeni oblici dešavaju se (najčešće) i u digitalnom okruženju, te kao takvi moraju biti jednako sankcionisani bez obzira na prostor u kojem se dešavaju.

Na ovom mestu, opravdano je pomenuti i Zakon o zaštiti podataka o ličnosti.¹⁶ Tim zakonom predviđa se i set mera zaštite licima u cilju očuvanja integriteta, privatnosti i poverljivosti njihovih podataka i u digitalnoj sferi. Takođe, tim Zakonom definišu se pojmovi kao što su:

¹² Čl. 138, 138a, 143, 144, 145 i 146 Krivičnog zakonika.

¹³ Silovanje, obljava nad nemoćnim licem, obljava sa detetom, obljava zloupotrebom položaja, nedozvoljene polne radnje, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije, iskorišćavanje maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama.

¹⁴ Član 343. Krivičnog zakonika.

¹⁵ Član 317. Krivičnog zakonika.

¹⁶ „Službeni glasnik RS”, broj 87/2018.

podatak o ličnosti,¹⁷ obrada podataka o ličnosti, profilisanje, pristanak lica, povreda podataka o ličnosti. U pomenutom zakonu, pored datih definicija, navodi se i pravo osobe na brisanje, odnosno ograničavanje obrade podataka o ličnosti.¹⁸ Zakonodavac je na ovaj način omogućio zaštitu čak i u slučajevima kada je prethodno dobijena saglasnost osobe za obradu podataka.

Pravo na privatnost i poverljivost podataka žrtava trgovine ljudima u praksi u Srbiji jeste veliki kamen spoticanja i institucije koje sprovode (pred)istražni postupak, uprkos preporukama¹⁹ i obavezujućim propisima i zakonima ne uspevaju da spreče curenje informacija²⁰ i medijska pisanja u kojima se objavljivanjem poverljivih i osetljivih podataka direktno narušavaju bezbednost i integritet žrtava. Dodatno je problematično masovno nepoštovanje Zakona o javnom informisanju i medijima,²¹ Zakona o elektronskim medijima,²² Pravilnika o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga,²³ Pravilnika o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga, Kodeksa novinara Srbije²⁴ i drugih dokumenata kojima se štite privatnost i podaci o ličnosti u okviru medijskog izveštavanja i masovno kršenje brojnih ljudskih i prava deteta načinom izveštavanja medija. Budući da ovaj problem zahteva posebnu analizu, njime ćemo se baviti u drugim dokumentima čije se objavljivanje uskoro očekuje.

¹⁷ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Službeni glasnik RS”, broj 87/2018), član 1, st. 1, 3, 5, 12 i 13.

¹⁸ Isto, čl. 30. i 31.

¹⁹ Izveštaj GRETA eksperata o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju: drugi krug evaluacije usvojen 24. novembra 2017. godine a objavljen januara 2018. godine.

²⁰ Imajući u vidu pregovarački proces sa EU, naglašavamo i obaveze države Srbije iz Akcionog plana za Poglavlje 23, u preporuci po izveštaju o Skriningu br 3.5.2 u kojoj se država poziva da preduzme „hitne mere da se zaustave pretnje i nasilje nad novinarima, kao i curenje informacija o tekućim ili planiranim krivičnim istragama”. Ovde su od izuzetnog značaja aktivnosti na koje se država obavezala, i to od 3.5.2.15. do 3.5.2.21. koje se direktno odnose na ovu problematiku.

²¹ „Službeni glasnik RS”, brojevi 83/2014, 58/2015 i 12/2016.

²² „Službeni glasnik RS”, brojevi 3/2014 i 6/2016.

²³ „Službeni glasnik RS”, broj 25/2015.

²⁴ Dostupan na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/kodeks-novinara-srbije>.

Definisanje tipova zloupotreba u digitalnom okruženju

Teorija i praksa definišu različite tipove nasilja i zloupotreba u digitalnom okruženju. Kako se ova analiza bavi korelacijom između ovih vidova zloupotreba i trgovine ljudima, u daljem tekstu prikazani su tipovi zloupotreba koji nisu samo uzročno-posledično vezani za trgovinu ljudima (npr. vrbovanje preko interneta) već i različiti tipovi zloupotreba kojima su žrtve trgovine ljudima bile izložene i pre nego što su trafikovane, kao i nakon što su izašle iz situacije eksploatacije.

Ovde se razmatraju manje poznati tipovi zloupotreba koji nisu još uvek našli prepoznatljivo mesto u domaćoj terminologiji, kao što su: cyberbullying (sajberbuljing/sajberzlostavljanje), doxing (doksing/targetiranje), cyberstalking/cyberbombing (sajberproganjanje), hacking (neovlašćen pristup tuđim podacima), impersonacija (lažno predstavljanje), catfishing (pecanje/namamljivanje), revenge porn (osvetničko objavljivanje eksplicitnog/pornografskog sadržaja) i sextortion (pretinja objavljivanjem eksplicitnog materijala zarad iznude), a onda i vrbovanje preko interneta, eksploatacija posredstvom informaciono-komunikacione tehnologije, neovlašćeno snimanje i distribucija te korišćenje digitalnog sadržaja kao sredstva prinude u kontekstu trgovine ljudima.²⁵ Ovde je važno napomenuti da ovo nisu svi oblici zloupotreba koji

²⁵ U teoriji se mogu naći različite klasifikacije, a tipovi digitalnih zloupotreba koji su ovde navedeni, izabrani su zbog njihove povezanosti s trgovinom ljudima, na osnovu klasifikacije koju koristi Pen America, dostupno na:

postoje, već samo oni najzastupljeniji, s kojima se tim organizacije „Atina” susretao i ranije prilikom rada na zaštiti žrtava trgovine ljudima.²⁶

Cyberbullying (sajberbuling/sajberzlostavljanje)

Ovo je pojam koji obuhvata niz uznemiravajućih ponašanja na internetu. Sajberbuling je uglavnom prisutan među mladima i može uključivati pretnje, sramoćenje ili ponižavanje u digitalnom okruženju. Pod ovim pojmom se često smatra vršnjačko zlostavljanje na internetu, gde pojedinac ili grupa vršnjaka ima cilj da omalovaži drugu osobu i nanese štetu njenom ugledu, ličnosti i dostojanstvu.

Doxing (doksing/targetiranje)²⁷

Doxing (takođe i doxxing), podrazumeva ponašanje u okviru kojeg jedna osoba (dokser) prikuplja podatke o drugoj osobi, analizira ih i tendenciozno objavljuje s namerom da ih prikaže najčešće u negativnom svetlu koje odgovara dokseru, s obzirom na to da je cilj doksera da nanese štetu drugoj osobi. U doxing takođe spada i objavljivanje podataka o ličnosti, kao što su adresa stanovanja ili kontakt podaci (broj telefona) kako bi se osoba uznemiravala ili joj se na drugi način nanela šteta.

Cyberstalking/Cyberbombing (sajberproganjanje)

Pod sajberproganjanjem podrazumeva se niz uznemiravajućih ponašanja koja su izvršena više puta ili s regularnošću, koja obično uzrokuju da žrtva trpi strah, anksioznost, poniženje i ekstremne emocionalne

<https://digitalnoharassmentfieldmanual.pen.org/defining-digitalno-harassment-a-glossary-of-terms/>.

²⁶ Za detaljnu kategorizaciju vidova digitalnih zloupotreba konsultujte: <https://women-smediacenter.com/speech-project/online-abuse-101>.

²⁷ Dostupno na: <https://www.economist.coL/the-economist-explains/2014/03/10/what-doxing-is-and-why-it-matters>.

povrede. Ovde spada i slanje poruka, pozivanje, slanje glasovnih poruka kako bi se osoba koja je meta napada držala u stanju uznemirenosti i straha. Važno je naglasiti da sajberproganjanje ne mora da uključuje i direktne pretnje, već se odnosi i na one aktivnosti koje izazivaju osećaj bespomoćnosti i kontinuiranog stresa. U daljem toku ove analize, korišćemo termin sajberproganjanje za sve takve aktivnosti.

Hacking (neovlašćen pristup tuđim podacima)

Hakovanje predstavlja neovlašćen pristup, upadanje u tuđi elektronski uređaj ili mrežu. Često se izvodi s namerom da se napadne i inkriminiše druga osoba, te da joj se nanese šteta putem krađe podataka ili narušavanjem njene privatnosti.

Impersonacija (imitiranje / lažno predstavljanje)

Impersonacija može da se odnosi na kreiranje lažnog profila, kao i na korišćenje tuđeg identiteta. Svrha impersonacije jeste u tome da se u ime osobe koja joj pribegava prave dogovori ili kako bi se ta osoba lažno predstavljala.

Catfishing (pecanje/namamljivanje)

Termin catfishing koristi se za opisivanje situacije u kojoj se neka osoba namamljuje na susret ili u vezu, pomoću izmišljenog onlajn identiteta. Razlika u odnosu na impersonaciju je ta što se u slučaju catfishinga treća strana namamljuje na susret ili davanje informacija.

Revenge porn (osvetničko objavljivanje eksplicitnog/pornografskog sadržaja)

Revenge porn, odnosno osvetničko objavljivanje eksplicitnog/pornografskog sadržaja, jeste vrsta zloupotrebe koja podrazumeva objavljivanje sadržaja bez saglasnosti osobe koja se na snimku ili fotografiji nalazi. Počinilac ovde koristi odnos sa žrtvom, zahvaljujući kojem je i došao do spornog sadržaja, kako bi žrtvi dalje naneo štetu. Jedan od podoblika ove forme nasilja je i sextortion i predstavlja pretnju objavljivanjem eksplicitnog materijala (informacija, fotografija) zarad iznude novca ili ponižavanja žrtve.

Ostali tipovi zloupotreba u digitalnom okruženju

Pored navedenih tipova digitalnih zloupotreba/uznemirivanja/nasilja, u savremenoj literaturi srećemo i pojmove kao što su trolling (kontinuirano postavljanje, uglavnom negativnih, komentara), DoS napade (Denial of Services - opterećivanje/napadanje mreže kako bi se izazvao pad sistema), SWATting (prijavljivanje policiji i drugim organima, najčešće lažnih požara/bombe, u cilju izazivanja panike i straha).²⁸ Ovi pojmovi svakako zahtevaju jednu dublju i detaljniju analizu, međutim imajući u vidu naš tematski fokus, ovde ćemo se zadržati samo na njihovom nabrajanju.

²⁸ Online Violence: Listening to Children's Online Experiences; Teresa Sofia Pereira Dias de Castro (University of Minho, Portugal) and António José Osório (University of Minho, Portugal); 2005.

Nalazi analize

„Trgovina ljudima je godinama u porastu, što samo govori o tome da se oni koji čine zločin brže prilagođavaju promenama u društvu nego oni koji treba da taj isti zločin spreče.”

Ana, 20 godina, članica Zagovaračke grupe devojaka i žena koje su preživele trgovinu ljudima

Informaciono-komunikacione tehnologije, kao i digitalna sfera, u velikoj meri su uticali na to kako se trgovina ljudima danas odvija, kao i na to kako se može doći do žrtava. Istraživanje američke nevladine organizacije „Polaris projekat” iz 2018. godine, u fokus stavlja analizu uloga društvenih medija (social media) i njihov uticaj na trgovinu ljudima. Nalazi pokazuju da se posredstvom ovih medija i interneta vrbuju žrtve, da se aktivnosti trafikera na ovaj način proširuju²⁹ i da se žrtve kontrolišu kroz ograničavanje upotrebe medija, impersonaciju, kao i putem drugih zloupotreba.³⁰

Trgovina ljudima i zloupotrebe u digitalnom okruženju

Ova analiza razmatra oblike zloupotreba u digitalnom okruženju koji se direktno mogu dovesti u vezu s krivičnim delom trgovine ljudima. U

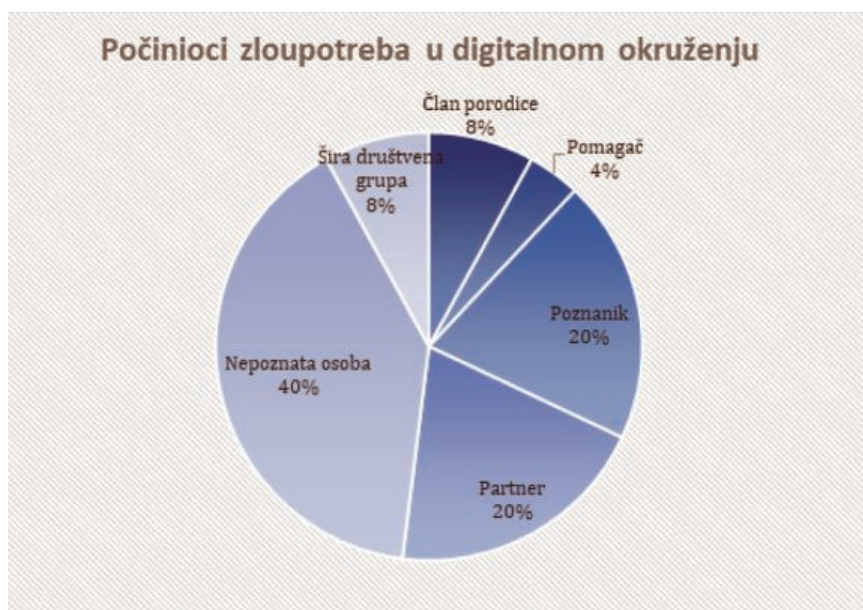
²⁹ U vezi sa ovim je i podatak da je na internetu u svakom trenutku čak 750.000 predatora! Dostupno na: <https://tijana.rs/trgovina-ljudima-internet-sajber-jazbine/>.

³⁰ Dostupno na: <https://polarisproject.org/wp-content/uploads/2018/08/A-Roadmap-for-Systems-and-Industries-to-Prevent-and-Disrupt-Human-Trafficking-Social-Media.pdf>.

tom kontekstu, posebno je važno da se istaknu tri ključne faze trgovine ljudima: vrbovanje, tranzit i eksploatacija.³¹ U daljem tekstu prikazani su nalazi u odnosu na počinioc različitih zloupotreba, zastupljenost određenih tipova zloupotreba u digitalnom okruženju i vrste zloupotreba u kontekstu trgovine ljudima.

Počinioci zloupotreba u digitalnom okruženju

Rezultati ove analize pokazuju da u pogledu počilaca zloupotreba u digitalnom okruženju, dominira nasilje koje je počinjeno od nepoznate osobe. U ovom kontekstu, nepoznatom osobom se smatra osoba koju je žrtva prvi put srela i upoznala putem interneta. Na drugom mestu počinioci su bile osobe poznate žrtvi, odnosno partner (20%), zatim šira društvena grupa (8%), članovi porodice (8%), a prepoznati su i pomagači (4%).³²

Grafikon 1: Počinioci zloupotreba u digitalnom okruženju

³¹ Dostupno na: Republika Srbija, Ministarstvo pravde, <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/17551/sta-je-trgovina-ljudima.php>

³² Kao pomagače, koji su počinioci zloupotrebe u digitalnom okruženju, ispitanice su isključivo navodile pripadnike policije.

Počinioci proganjanja u digitalnom okruženju

„Proganjanje se graniči sa dve vrste nasilja. S jedne strane, ono ugrožava fizičku slobodu osobe, dok s druge strane stvara i trajne psihološke posledice.”

*Sara, 24 godine, članica Zagovaračke grupe
devojaka i žena koje su preživele trgovinu ljudima*

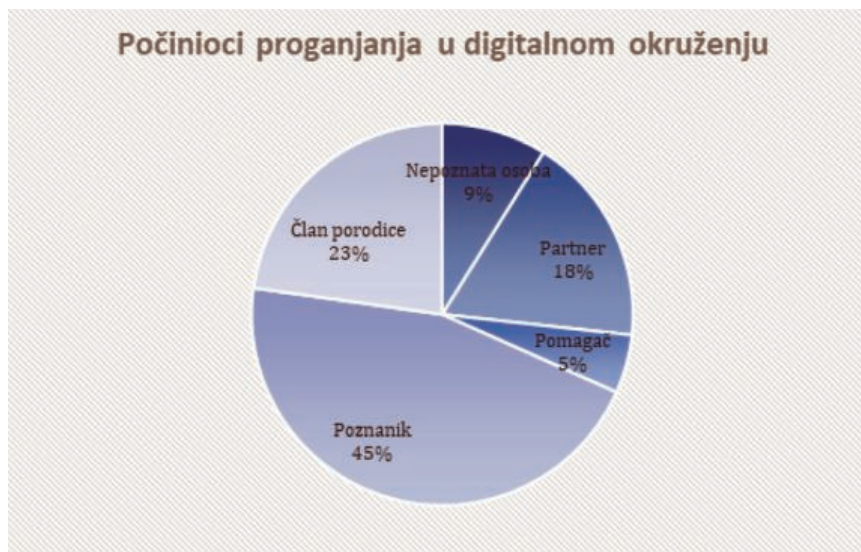
Kao jedan od najčešćih vidova zloupotreba u digitalnom okruženju, kod većine ispitanica, prepoznato je proganjanje. Krivični zakonik definiše proganjanje kao radnju u kojoj neko „neovlašćeno prati ili preduzima druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu protivno njegovoj volji; protivno volji drugog lica nastoji da sa njim uspostavi kontakt neposredno, preko trećeg lica ili putem sredstava komunikacije; zloupotrebljava podatke o ličnosti drugog lica ili njemu bliskog lica radi naručivanja robe ili usluga; pretni napadom na život, telo ili slobodu drugog lica ili njemu bliskog lica; preduzima druge slične radnje na način koji može osetno da ugrozi lični život lica prema kome se radnje preduzimaju”.³³

Za potrebe ove analize, proganjanje se posmatra samo iz ugla proganjanja u digitalnom okruženju, što znači da navedeni podaci ilustruju broj žrtava trgovine ljudima koje su doživele proganjanje posredstvom informaciono-komunikacione tehnologije (IKT). Proganjanje je analizirano i u odnosu na to ko ga je vršio.

Od ukupnog uzorka osoba koje su preživele zloupotrebe u digitalnom okruženju u kontekstu trgovine ljudima, njih 55% je iskusilo i proganjanje. U odnosu na počinioce, proganjanja su najčešće vršili poznanici. U kontekstu ove analize, poznanicima se smatraju osobe koje žrtva poznaje od ranije, odnosno s kojima je ostvarila komunikaciju i u realnom

³³ Član 138a Krivičnog zakonika.

životu. Potom su počinioci proganjanja bili članovi porodica (23%), a zatim partneri (18%). Dalji nalazi govore da su nepoznate osobe u 9% uzoraka vršile proganjanje, odnosno da su to bili pomagači u 5% od ukupnog uzorka.

Grafikon 2: Počinioci proganjanja u digitalnom okruženju

S tim u vezi, značajno je spomenuti opsežno istraživanje koje je sprovela Evropska agencija za osnovna prava, 2014. godine, o ovoj temi.³⁴ Istraživanje je obuhvatilo 42.000 žena od 18 do 74 godine, i koje je pokazalo da je 18% ispitanica iskusilo neku vrstu proganjanja, kao i da su u povećanom riziku od digitalnog proganjanja žene od 19 do 29 godina. Da svi ovi podaci, bez obzira na njihove pojedinačne razlike, verovatno ne predstavljaju ni približno pravu sliku o proganjanju, zaključujemo na osnovu nalaza još jednog relevantnog istraživanja „Tamna brojka proganjanja” iz 2017. u kojem se iznosi zabrinjavajući podatak da se proganjanje u celom svetu ne prijavljuje u 50% do 80% slučajeva.³⁵

³⁴ European Union Agency for Fundamental Rights, “Violence against women: an EU-wide survey, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2015, 81.

³⁵ P. Brady, M. Nobles, “The Dark Figure of Stalking”, Journal of Interpersonal Violence, Vol. 32, 2017, 3152.

Pretnje u digitalnom okruženju i njihov sadržaj

„Pretnja da će se ugroziti sigurnost neke osobe napadom na život ili telo te osobe ili njemu bliske osobe je kažnjivo Krivičnim zakonikom kao krivično delo ugrožavanje sigurnosti. Takođe, u pretnji nasiljem mogu biti i elementi drugih krivičnih dela, posebno iz oblasti protiv sloboda i prava čoveka i građanina.”

Tužilaštvo za visokotehnološki kriminal Republike Srbije

U vezi s temom ove analize, pretnjama u digitalnom okruženju smatraju se sve vrste poruka (tekstualne, slikovne, glasovne poruke, pozivi) koje imaju za cilj da zastraše, uznemire i nanesu povredu drugoj osobi. Definisane kao digitalne pretnje, u ovom kontekstu su razmatrane sve pretnje koje su primljene posredstvom IKT. Od ukupnog broja žrtava trgovine ljudima, koje su preživele neku vrstu zloupotreba u digitalnom okruženju, 65% njih je primilo i digitalne pretnje. Pretnje su najčešće imale za cilj zastrašivanje u svrhu promene/povlačenja prijave/iskaza ili izjave žrtve u krivično-pravnom postupku (59%), potom se pretnja odnosila na to da će neki sadržaj nastao u privatnom kontekstu biti objavljen (29%), na trećem mestu u digitalnom okruženju su upućivane direktne pretnje po život i zdravlje, u cilju ugrožavanja bezbednosti (12%).

Ova vrsta zloupotreba u digitalnom kontekstu može se opisati kao ponašanja koja imaju za cilj da zastraše i/ili ucene žrtvu koja učestvuje u krivično-pravnim procesima, najčešće u statusu svedokinja-oštećenih³⁶ kako bi odustale od svog daljeg učešća ili promenile/povukle prethodno date izjave/iskaze. Na ovom mestu bitno je istaći da pretnje u ovom kontekstu ne podrazumevaju isključivo izričitu pretnju u krivično-pravnom smislu, već niz ponašanja i aktivnosti koje imaju za cilj da proizvedu pritisak na žrtvu.

Prijavljivanje ovih i sličnih situacija najčešće povlači pokretanje posebnog postupka za delo iz KZ sprečavanje i ometanje dokazivanja,³⁷ međutim iskustva ispitanica pokazuju da ukoliko nije izrečena direk-

³⁶ KZ RS, čl. 2, stav 11.

³⁷ Isto, čl. 336.

Grafikon 3: Sadržaj pretnji u digitalnom okruženju

tna pretnja u vezi sa zahtevom za povlačenje/promenu izjave/iskaza, ova vrsta nasilja je teško dokaziva.³⁸

Snimanje i distribucija digitalnog sadržaja bez saglasnosti

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela³⁹ u formi zloupotrebe u digitalnom okruženju, obuhvata sadržaj koji je sniman i dalje distribuiran bez saglasnosti odrasle osobe. U ovoj analizi, svaka distribucija sadržaja u kojem su akteri maloletne osobe, a za koju prethodno nije pribavljena saglasnost deteta/⁴⁰ staratelja/roditelja, smatra se neovlašćenom i predstavlja krivično delo. Kada je reč o pornografskim, eksplicitnim i kriminalnim sadržajima u kojima je akter dete, svako snimanje i dalja

³⁸ Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=342947>.

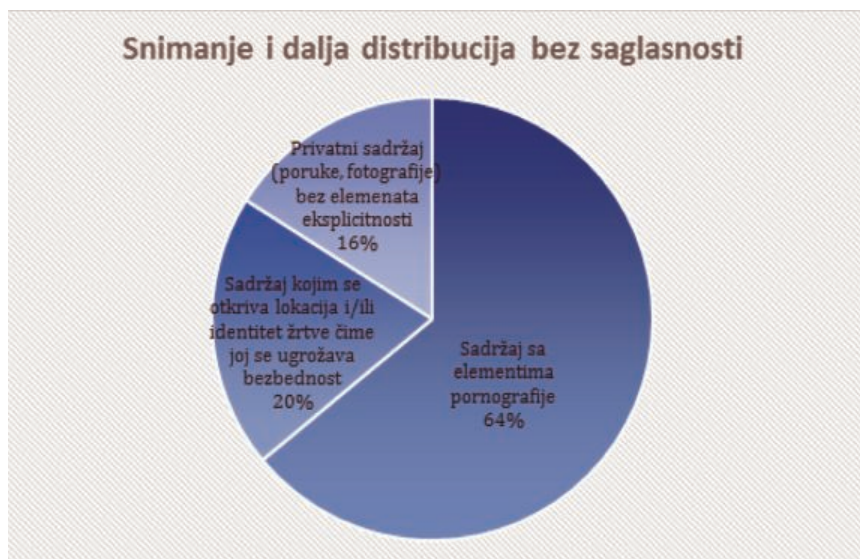
³⁹ Isto, čl. 145. Krivični zakonik: Ko objavi ili prikaže spis, portret, fotografiju, film ili fonogram ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži i time osetno zadre u lični život tog lica, kazniće se...

⁴⁰ Član 16 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti koji uređuje pristanak maloletnog lica u vezi sa korišćenjem usluga informacionog društva.

distribucija može se smatrati neovlašćenom, budući da može štetiti detetovom ugledu, razvoju i dobrobiti.

Od ukupnog posmatranog uzorka, 63% korisnika pretrpelo je ovu vrstu zloupotrebe u kontekstu trgovine ljudima. U pogledu sadržaja koji je distribuiran, u najvećem broju slučajeva (64%) radilo se o sadržaju sa elementima pornografije, potom u 20% slučajeva distribuirane su informacije i sadržaj kojim se otkriva lokacija i/ili identitet žrtve na način da joj se time ugrožava bezbednost. U 16% slučajeva neovlašćeno je distribuiran privatni sadržaj, poput fotografija i poruka, ali bez elementa eksplicitnosti.

U kontekstu trgovine ljudima, ovi sadržaji mogu prethodno nastati tako što je žrtva prevarena ili prinuđena da učestvuje u njihovom kreiranju. S druge strane, kao što je već pomenuto, sam pristanak žrtve u kontekstu trgovine ljudima, ne abolira počinioca.

Grafikon 4: Snimanje i distribucija digitalnog sadržaja bez saglasnosti

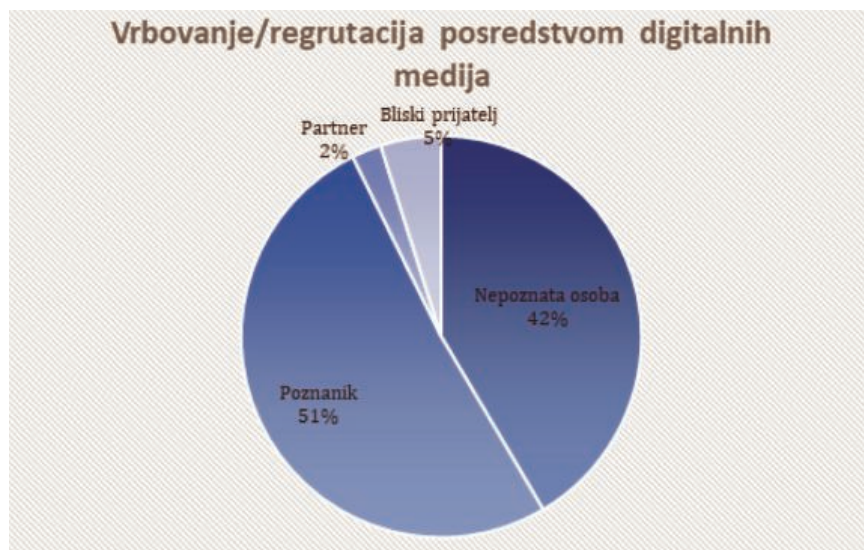
Vrbovanje/regrutacija žrtava posredstvom digitalnih medija

Regrutacija predstavlja prvu fazu u trgovini ljudima. Različiti su načini vrbovanja. U poslednjih deset godina, najzastupljenija je impersonacija u svrhu vrbovanja putem interneta.⁴¹

Na ukupnom ispitivanom uzorku, zaključujemo da je 30% žrtava trgovine ljudima bilo vrbovano preko interneta. Od ovog procenta, 70% devojaka i žena je vrbovano u svrhu dalje eksploatacije (trgovina ljudima), dok je 30% vrbovano da bi se nad njima izvršio neki drugi oblik nasilja (silovanje, razbojništvo, fizičko nasilje...).

U pogledu počinitelja vrbovanja u svrhu dalje eksploatacije, analiza dobijenih odgovora pokazuje da su to u većini slučajeva bile osobe poznate žrtvi (51%), dok su na drugom mestu to bile nepoznate osobe (42%). U daleko manjem udelu navedeni su bliski prijatelji (5%), kao i partneri (2%).

Primer za vrbovanje putem IKT jesu svakako lažni oglasi, ali i upoznavanje putem interneta, nuđenje lažnih poslovnih ponuda od strane poznanika, pomoći u novcu i slično, koje u narednim fazama prelazi u eksploataisanje žrtve radi ostvarivanja koristi.

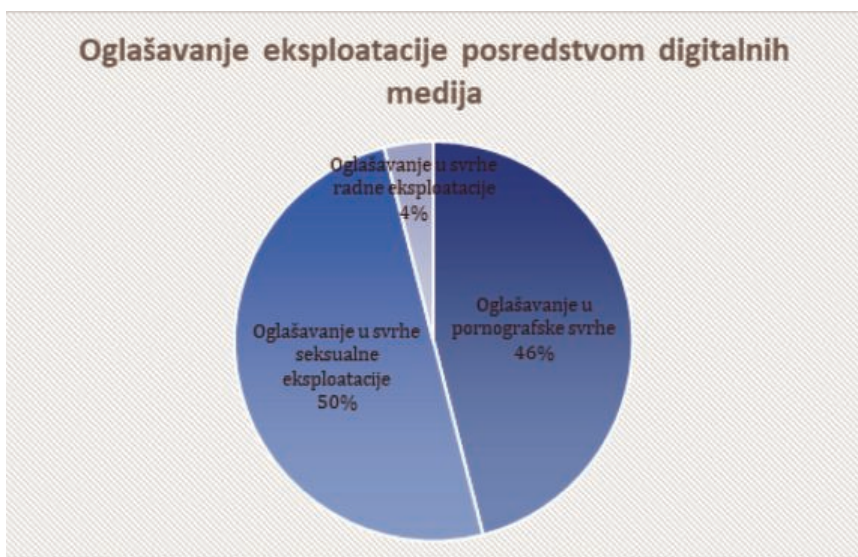

Grafikon 5: Vrbovanje/regrutacija žrtava posredstvom digitalnih medija

⁴¹ Dostupno na: <https://polarisproject.org/wp-content/uploads/2018/08/A-Roadmap-for-Systems-and-Industries-to-Prevent-and-Disrupt-Human-Trafficking-Social-Media.pdf>.

Oglašavanje eksploatacije posredstvom digitalnih medija

Posmatrajući vrste eksploatacije, analizirano je u koliko slučajeva je došlo do oglašavanja eksploatacije u digitalnom prostoru. Analizom dobijenih odgovora, možemo zaključiti da je od ukupno posmatranog uzorka, 40% žrtava trgovine ljudima tokom eksploatacije bilo izloženo oglašavanju na internetu. Od navedenog procenta, 46% je eksploatisano u pornografske svrhe, 50% je eksploatisano u seksualne svrhe, dok je 4% imalo iskustvo da je njihov rad bio oglašavan tokom trajanja radne eksploatacije.

Grafikon 6: Oglašavanje eksploatacije posredstvom digitalnih medija

Digitalni sadržaj kao sredstvo prinude

„U kontekstu prinude u situaciji trgovine ljudima sadržaj koji trafiker poseduje može predstavljati izvor njegove moći.”

Marijana Savić, direktorka UG „Atina”

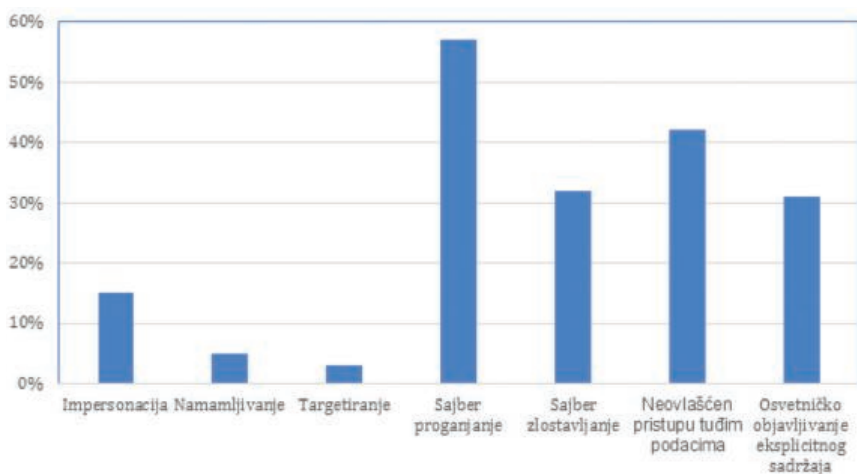
Od ukupnog uzorka, 50% žrtava trgovine ljudima navodi da je, dok su bile u situaciji eksploatacije, osoba koja ih je trafikovala imala u posedu sadržaj kojim ih je ucenjivala i primoravala na različite vrste eksploatacije. Čak 29% od ukupnog broja ispitanica navodi da su bile ucenjivane tako što im je rečeno kako će eksplicitni sadržaj na kojem se nalaze ili informacija o njima biti upućena članovima porodice, a 21% je doživelo pretnju da će sadržaj biti objavljen i na javnim portalima.

Grafikon 7: Digitalni sadržaj kao sredstvo prinude

Ostali tipovi zloupotreba u digitalnom okruženju kojima su žrtve bile izložene

Tipovi zloupotreba u digitalnom okruženju koji su prikazani na početku ove analize, ispitivani su u ukupnom uzorku ispitanica, bez njihove nužne veze sa situacijom trgovine ljudima. Od ukupnog broja, 15% devojaka i žena navelo je da su bile i žrtve impersonacije (imitiranje druge osobe), dok je catfishing (namamljivanje) prisutan u 5% slučajeva, a targetiranje (doxxing) u 3%. Dalje, cyberbullying (sajberzlostavljanje) je iskusilo 32% ispitanica, dok je cyberbombing (sajberproganjanje) doživelo 57% ispitanih žrtava trgovine ljudima. Kada se radi o hakovanju (neovlašćenom pristupu tuđim podacima), 42% njih se susrelo sa ovom pojavom. Digitalnu zloupotrebu prepoznatu kao osvetničko objavljivanje eksplicitnog sadržaja, poput snimaka i fotografija s pornografskim elementima (revenge porn), ali i poruka (sextortion), iskusilo je 31% ispitanica.

Grafikon 8: Ostali tipovi zloupotrebe u digitalnom okruženju

Rezultati ove analize pokazuju da žrtve trgovine ljudima u digitalnom okruženju najčešće trpe nasilje od nepoznatih osoba, odnosno osoba koje upoznaju putem interneta. Međutim, po njihovom svedočenju, proganjanje je najčešći oblik nasilja u digitalnom okruženju, dok je progonilac u većini slučajeva osoba koju je žrtva upoznala u realnom životu. Na drugom mestu, žrtve trgovine ljudima se najviše susreću sa

pretnjama u digitalnom okruženju i to sa onim pretnjama koje za cilj imaju zastrašivanje žrtve kako bi ona u krivično-pravnom postupku promenila ili povukla prethodno dat iskaz/izjavu. Tokom trajanja eksploatacije žrtve trgovine ljudima (uključujući i decu) bile su izložene i snimanju i daljoj distribuciji bez saglasnosti i to sadržaja sa elementima pornografije. Posmatrajući faze trgovine ljudima, veliki broj ispitanica je vrbovan posredstvom digitalnih medija, dok je njih 30% regrutovano kako bi se nad njima izvršio neki drugi oblik nasilja (silovanje, fizičko nasilje, razbojništvo i dr). Vrbovanje u svrhu eksploatacije najčešće su vršile osobe poznate žrtvi. U fazi eksploatacije više od polovine ispitivanih žrtava iz uzorka susrelo se sa oglašavanjem u svrhe seksualnog iskorišćavanja posredstvom digitalnih medija. Posmatrajući načine na koje je vršena prinuda, polovina žrtava iz uzorka navodi da su trafikeri imali digitalni sadržaj kojim su ih ucenjivali i primoravali na različite vrste eksploatacije. Kada je reč o drugim vidovima zloupotreba u digitalnom okruženju koje su žrtve trgovine ljudima iskusile za vreme i nakon izlaska iz situacije eksploatacije, pa čak i nakon završetka sudskog postupka, kao najzastupljeniji vid nasilja istaknuti su sajberproganjanje, hakovanje i sajberzlostavljanje. Značajno je pomenuti da žrtve trgovine ljudima nisu bile imune ni na druge oblike zloupotreba, poput osvetničkog objavljivanja eksplicitnog/pornografskog sadržaja (revenge porn), sextortion, doxing i dr.

Na samom kraju, za razumevanje ove analize značajan je kontekst u kojem žrtve trgovine ljudima žive i nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima, pa čak i godinama nakon donošenja sudskih presuda, a to je strah od korišćenja digitalnih medija; od otvaranja profila na društvenim mrežama s punim imenom i prezimenom, postavljanja slika ili video-zapisa koji otkrivaju mesto stanovanja ili slično, od postavljanja slika sa bliskim ljudima, kako ih na taj način ne bi ugrozili od eventualne osвете trafikera, slikanja na javnim mestima, događajima; javljanje na nepoznate brojeve telefona i slično.

Pored ovih oblika nasilja koji su obrađeni u kontekstu ove analize, smatramo važnim da pomenemo i zabeležene trendove, poput cyber trgovine ljudima (sajber trgovine ljudima), odnosno seksualne eksploatacije uživo. Ova vrsta sajberkriminala uključuje trgovinu ljudima, odnosno prenos seksualne eksploatacije uživo. Sajber trgovina ljudima, zavređuje da se u kontekstu borbe protiv trgovine ljudima i prelaskom u onlajn sferu funkcionisanja i interakcije, naročito podstaknutom globalnom pandemijom kovida-19, pronade u planovima i strateškim dokumentima u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima.

Ovaj vid zloupotrebe razlikuje se od drugih tipova trgovine ljudima po tome što trgovci ljudima povezuju realni i digitalni prostor, zlostavljajući u oba prostora žrtve, koje su prisiljene da vrše seksualne radnje na sebi ili na drugim ljudima, nalazeći se u seksualnom ropstvu. Još jedan oblik ove zloupotrebe jeste silovanje pred kamerama koje često čini trgovac ljudima ili druga osoba koja je trgovcu dala novac za to. Ova vrsta trgovine ljudima može se dešavati u realnom vremenu ili može biti snimljena i postavljena na internet kao vrsta pornografskog sadržaja. U Srbiji su već zabeleženi slični slučajevi u kojima se kroz „sajberjazbine”⁴² prenose scene seksualnog zlostavljanja deteta, uživo i uz novčanu nadoknadu.

O zastupljenosti ove vrste trgovine ljudima u svetu još uvek nema mnogo podataka. Otkrivanje slučajeva sajber trgovine ljudima je tek u razvoju i nedostaju zakonska rešenja za suzbijanje ove vrste kriminala. Procenjuje se da se radi o najunosnijoj vrsti trgovine ljudima jer jednom postavljen snimak na internetu može dostići hiljade plaćenih pregleda. Takođe, plaćanje trgovcu za nečiju eksploataciju prati i razvoj onlajn transakcija i plaćanje kriptovalutama koji mogu dodatno da „pospeše” eksploataciju u neregulisanoj zoni ekonomije. Konačno, globalna kriza izazvana pandemijom kovida-19, smatraju eksperti, dodatno će uticati na ekspanziju ove vrste trgovine ljudima, tako što će afirmisati i ubrzati pomeranje potražnje u digitalnu sferu. Organizacija „Atina” će nastaviti da prati i analizira ove i slične fenomene u budućnosti.

Neke vlade su pokrenule zagovaračke i medijske kampanje koje su usmerene na podizanje svesti o ovom zločinu. Međutim, na nacionalnom i na međunarodnom nivou nedovoljno se prepoznaje kriminalitet u digitalnom prostoru, na način kao što se to čini u fizičkom prostoru, gde je svako delo precizno definisano i bez zadržke. Stav je pak organizacija civilnog društva da ne bi trebalo praviti nikakvu razliku između povreda prava u digitalnom i fizičkom prostoru.

⁴² Sajberjazbina predstavlja digitalnu zloupotrebu dece putem prostitucije ili pornografije. Trgovci ljudima i druge kriminalne grupe za ovu nelegalnu delatnost vrbuju decu osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta iz siromašnih i depriviranih porodica, kao i decu iz manjinskih grupa.

1. Anthony Brittany, “On-Ramps, Intersections, and Exit Routes: A Roadmap for Systems and Industries to Prevent and Disrupt Human Trafficking”, Polaris, 2018. <https://polarisproject.org/wp-content/uploads/2018/08/A-Roadmap-for-Systems-and-Industries-to-Prevent-and-Disrupt-Human-Trafficking-Social-Media.pdf>
2. Brady Patrick Q, Nobles Matt R, “The Dark Figure of Stalking”, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 32, 2017, 3152.
3. C. S-W, “What doxxing is, and why it matters”, *The Economist explains*, 2014.
<https://www.economist.com/the-economist-explains/2014/03/10/what-doxxing-is-and-why-it-matters>
4. European Union Agency for Fundamental Rights, “Violence against women: an EU-wide survey”, Publications Office of the European Union, 2015.
5. Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, brojevi 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
6. Mullan, Eileen, “What is Digital Content?”, *EContent Magazine*, Information Today Inc, 2011.
7. Krivokapić Danilo, Petrovski Andrej, „Sajber kriminal i policijska saradnja u EU”, u publikaciji „Vodič kroz saradnju u unutrašnjim poslovima u Evropskoj uniji”, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2016.
8. Republika Srbija, Ministarstvo pravde, <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/17551/sta-je-trgovina-ljudima.php>
9. Pen America, Defining “Online Harassment”: A Glossary of Terms. <https://onlineharassmentfieldmanual.pen.org/defining-online-harassment-a-glossary-of-terms/>

10. Perry Jennifer, "Digital stalking: A guide to technology risks for victims", Network for Surviving Stalking and Women's Aid Federation of England, 2012. <https://www.womensaid.org.uk/information-support/what-is-domestic-abuse/online-safety/>
11. Pereira Dias de Castro Teresa Sofia, Osório António José, "Online Violence: Listening to Children's Online Experiences", University of Minho, 2005.
12. Preporuka CM/Rec(2018)7 Komiteta ministara državama članicama o smernicama za poštovanje, zaštitu i ostvarivanje prava deteta u digitalnom okruženju, Savet Evrope, 04/07/2018.
13. Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, broj 98/2006.
14. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, „Službeni glasnik RS”, brojevi 61/2005 i 104/2009.
15. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, „Službeni glasnik RS”, broj 87/2018.
16. Zakon o javnom informisanju i medijima, „Službeni glasnik RS”, brojevi 83/2014, 58/2015 i 12/2016.
17. Zakon o elektronskim medijima, „Službeni glasnik RS”, brojevi 3/2014 i 6/2016.
18. Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga, „Službeni glasnik RS”, broj 25/2015.
19. Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga, „Službeni glasnik RS”, broj 55/2015.
20. Izveštaj GRETA eksperata o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju: drugi krug evaluacije usvojen 24. novembra 2017. godine a objavljen januara 2018. godine. <https://rm.coe.int/greta-2017-37-frg-srb-srb/16807809fe>
21. Akcioni plan za pregovaranje poglavlja 23. <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/9849/finalna-verzija-akcionog-plana-za-pregovaranje-poglavlja-23-koja-je-usaglasena-sa-poslednjim-preporukama-i-potvrdjena-od-strane-evropske-komisije-u-briselu-.php>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.624:004.738.5(497.11)"2015/2020"(083.41)
343.431-058.6-055.2(497.11)"2015/2020"(083.41)

РАДОИЧИЋ, Андријана, 1992-

Iza ekrana : analiza zloupotreba žrtava trgovine ljudima u digitalnom okruženju : prikaz zasnovan na iskustvu 178 devojaka i žena u periodu od 2015. do 2020. godine u Srbiji / [autorka Andrijana Radoičić] ; [saradnice Lidija Đorđević, Mirela Osmanović]. - Beograd : "Atina"- Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama, 2020 (Beograd : Standard 2). - 38, 38 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Kor. nasl. - Prištampano: Behind the screens : analysis of human trafficking victims' abuse in digital surroundings : review based on the experiences of 178 girls and women in the period from 2015 until 2020 in Serbia / [author Andrijana Radoičić] ; [associates Lidija Đorđević, Mirela Osmanović] ; [translation Marija Pantelić]. - Oba teksta štampana u međusobno obrnutim smerovima. - Podatak o autorki preuzet iz kolofona. - Tiraž 300. - Str. 9-11: Uvod / Jelena Hrnjak. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 35-36.

ISBN 978-86-911817-3-4

a) Насиље -- Интернет -- Србија -- 2015-2020
-- Статистика б) Жртве трговине људима -- Жене
-- Србија -- 2015-2020 -- Статистика

COBISS.SR-ID 24752393